

Anyanyelv és közösség

1. A különböző nyelvészeti irányzatok tanaiban a nyelv annál nagyobb mértékben tűnik fel valamiféle autonóm (abszolút módon létező) entitásként, minél kevésbé hangsúlyos az adott koncepcióban a nyelv és a csoport szerves kapcsolatának a tétele.

Bár az anyanyelv és a közösség összetartozását a 20. századi nyelvtudomány egyetlen ága sem tagadja, a standard grammatikák és nyelvtörténeti összegzések elméletét-módszertanát meghatározó, úgynevezett kanonizált irányzatok a nyelvhez mégis egy ettől idegen, dominánsan abszolút szemléletmódot érvényesítve közelítenek. Az összehasonlító és újgrammatikus nyelvészet, a strukturális, illetve a generatív vonulat elismeri, ám nem tudatosítja a nyelv és a beszélők közt meglévő kötelék jelentőségét és konceptuális következményeit, így posztulátumait döntően (vagy egyáltalán) nem ehhez igazítva alakítja ki.

Az elmúlt bő száz év nyelvtudományi hagyománya főként a nyelv abszolút jellegű felfogását mutatja, jóllehet a kezdeti újgrammatikus tanokban a relativizmus – az anyanyelv és a közösség egybefonódását több vonatkozásban is hangoztatva – a szokottnál erőteljesebben (azaz bizonyos alapelvekre is kihatva) tűnik fel.

2. Írásomban a nyelv-csoport viszony lingvisztikai megítélésének ezt a helyzetképét kívánom tovább árnyalni azért, hogy végül egy – a jelenlegi szakmai közgondolkodásra nem igazán jellemző – relatív nyelvmegközelítés alapjait vázoljam fel.

Az anyanyelv-közösség kapcsolat különféle nyelvészeti megjelenéseit kutatva mindenekelőtt a 20. századi tradíciónak a klasszikus neológiához, az ortológiához és a nyelvműveléshez való attitűdjét érdemes vizsgálunk. Meglepő, hogy az egyes irányzatoknak a nyelvalkító törekvésekkel kapcsolatos vélekedését a legtöbb historiográfiai munka szerzője nem gondolja konceptuálisan lényeges tényezőnek,¹ holott a kérdéskör elvi jelentősége szinte magától értetődik. A mesterséges nyelvformálás e típusainak felbukkanása egy-egy iskola nyelvészetében a legbiztosabb jele annak, hogy az adott irányzat a nyelvet – expliciten vagy tudattalanul – úgy kezeli, mintha az a közösségtől függetleníthető absztrakció lenne: az a gondolat, hogy az egyes nyelvi elemeket korábbi alakokhoz, illetve valamiféle jelen- vagy jövőbeli ideálhoz képest ítéljük meg, csak egy a beszélőktől elvonatkoztatott nyelvfogalom esetében vetődhet fel.

A nyelvújítás és -örzés problematikáját taglalva az újgrammatikus nyelvészek, azok körén belül is Gombocz Zoltán nézeteit kiemelten kezelem. Az analízis során olyan nyelvészettörténeti eseteket célszerű ugyanis kiragadnunk, amelyek részletezőbb tanulmányozása nagyobb mértékben járulhat hozzá a nyelv beszélőkre alapozó lingvisztikájának előkészítéséhez: mivel az újgrammatikusok első generációjának munkáiban a nyelv abszolút felfogása mellett annak relatív szemlélete is markánsabban van jelen, Gombocznak a nyelvhelyességről való „szokatlan” vélekedését pedig

¹ A magyar szakirodalomból jeles kivételek e tekintetben Békés 1985, 1997: 95–173, Sándor 2001c, 2001e, valamint Bodrogi 2005.

egyébként is sokszor idézik, kézenfekvőnek látszik az elemzést a jeles tudós munkássága, tágabban pedig a 19. és 20. század fordulójának nyelvészete köré szervezni.

3. Noha a 19. század hetvenes éveiben Szarvas Gábor a *Magyar Nyelvőr* szerkesztőjeként kíméletlen hadjáratot indított a nyelvújítókkal szemben (Németh G. 1960, Lánicz 1982, Fábíán 1984: 67–82, Sándor 2001e: 165–70), halálával az úgynevezett új ortológia nyelvörző buzgalma szinte nyomban lecsendesült; a 20. század elejére a két tábor közti harc lényegileg megszűnt (Fábíán 1984: 82, 86, Sándor 2001e: 170), az egykori nézetkülönbségek tudománypolitikai, illetve helyesírási kérdésekkel kapcsolatos ellentétké szerveződtek át (lásd pl. Tompa 1975: 184–93, 210, Kicsi 2006: 16–7, esetleg Balázs 1970: 32).

Szarvas utóda legjobb hallgatója, Simonyi lett, aki mestere nyelvvédő szellemi örökségét jóval kisebb intenzitással és – úgy tűnik – nagyrészt tiszteletből vitte tovább.

Már a vita idején sem túl gyakran hallatta szavát, írásai a pályája előrehaladtával egyre kevésbé voltak polémikus hangvételűek (Németh G. 1960: 232, Tompa 1975: 37–42, 117–8, 130, 141–71) és jórészt a kompromisszumra ösztököltek (lásd különösen Simonyi 1888: 1; 1903, továbbá Lánicz 1982: 104–5), még akkor is, ha ez egyébként Szarvas nemtetszését váltotta ki (1889: 61, 1893: 529, emellett Lánicz 1982: 105, 137).

Így, amikor Simonyi az ortológus indíttatású lap élére került, a nyelvújítás-ellenes mozgalom vezéregyéniségéről emlékbeszédében elismerően, ám némi kritikával szólt (vö. 1912, illetve Lánicz 1982: 140). Ezzel összhangban az újítások elfogadhatóságát illetően a *Magyar Nyelvőrre* addig jellemzőnél sokkal megengedőbb magatartást tanúsított, ezért elsődleges feladatának nem is a neologizáló törekvésekkel szembeni fellépést tekintette, hanem a nyelvművelési elvek pozitív megfogalmazását és a tudományos ismeretterjesztést (lásd szerkesztői beköszöntőjét, 1896).²

4. Ily módon a Simonyi-tanítvány Gombocz a nyelvújítási küzdelmekben már egyáltalán nem volt érintett, dolgozataiban a harc elültéről számolt be (1917–1920: 3, 1925: 82), és még a szembenállás utólagos elemzésével is alig foglalkozott: a jelek szerint számára ez a kérdéskör a nyelvstudományi vizsgálódások szempontjából csupán néhány vonatkozásában lehetett figyelemre méltó.

Bár több munkájának központi témája volt az ortológia és a neológia két meghatározó személyiségének, Simonyinak, illetve Szily Kálmánnak a nyelvészete, ezekben döntően etimológiáikkal vitakozott (1905, 1906b, 1907a, 1908d, 1909b, 1911, 1913b, 1916b), továbbá egy-egy művük és életpályájuk általános (alapvetően nem a tudatos nyelvművelésre fókuszáló) bemutatására törekedett (1909c, 1916a, 1919, 1925). Recenziójában (1908c) Szily neologizmus-szótárát (1902–1908) is elsősorban mint nyelvtörténeti adatokat tartalmazó forrást közelítette meg, az újító és a konzervatív törekvésekről pedig a nyelvhelyesség fogalmát taglalva, valamint a nyelvi változások tárgyalásakor tett néhány cikkében említést, ezekben is rendre olyan szempontból, hogy a nyelv természetes alakulása mellest az ortológus vagy a neológus elveket igazolta-e inkább (lásd 1917–1920: 2–5, 1931: 1, 4–7, 9–10). Mivel Szily nyomán úgy vélte, hogy a tudatos nyelvművelést nem az alkalmazott szóalkotási módok minősége, hanem ezek megjelenési alakja különbözteti meg a többi változástól, e folyamatok között pusztán fokozati eltérést látott (1925: 83, vö. még 1898: 11–2), ebből adódóan a neologizmusok tekintetében szerinte „a nyelvész feladata nem lehet egyéb, mint a nyelvújítás alkotásait regisztrálni, keletkezésüknek és elterjedésüknek történeti és lélektani feltételeit vizsgálni” (1925: 83, vö. még 82–4; 1931).

Mindezek alapján Gombocz írásaiban – jöllehet ódkodott a sarkos állásfoglalástól (1917–1920: 3) – olyan érvek tűntek fel, amelyek arra mutatnak, hogy a Szarvas-féle nézeteket sem utasí-

² Mindehhez vö. még Németh G. 1960: 244, Fábíán 1986: 258, Sándor 2001e: 170, valamint Fábíán 1984: 82–3, Tompa 1974: 130, 137–8, 1975: 113–8, továbbá – Simonyi nézeteit látszólag másként magyarázva, de lényegében mégis ezt a felfogást képviselve – Kálmán 2005.

totta el teljesen, ám szélsőségesnek tartotta (1909a: 132–3; 1917–1920: 3–5; 1925: 83–4; 1931: 1, 4–7, 9), ezért kisebb fenntartásokkal ugyan (1909a: 132–3; 1914: 303; 1925: 84; 1931: 9), de feltétlenül elismerte az újítás létjogosultságát (1909a: 132–3; 1913c; 1917–1920: 3–5; 1925: 83–4; 1931: 5–6): a Kazinczy Ferenc nevével fémjelzett mozgalomban a magyar irodalmi nyelvet megteremtő folyamatot látta, így, ha egyébként nem is, de emiatt fontosnak gondolta a neológia történetének a megírását (1908c: 426; 1925: 84, vö. még 1922/1997: 99).

Nyilvánvaló azonban, hogy egy következetesen relatív szemléletű (tudniillik a nyelv és a beszélőközösség összetartozását axiómaként kezelő) koncepciónak különös érzékenységet kellene mutatnia az ortológia-neológia problémára, ennek kapcsán pedig egyértelműen el kellene határolódnia mind a pozitívizmus múltbeli nyelveszményétől, mind a klasszicizmusnak az egyéni ízlés által meghatározott mintanyelvtől. Gombocz viszont a mesterséges nyelvformálás ügyének jelentőségét alulértékelt, és – miközben a neologizmusokat a természetes úton létrejött szóalakokhoz mérve inkább az újítás felé tendált – lényegében köztes véleményt képviselt, ez pedig mindenképpen egy a háttérben meghúzódó abszolút nyelvfogalomról árulkodik.

5. Ez az attitűd nem pusztán önmagában véve, de a 20. század nyelvképére nézve is igen beszédes, Gombocz hozzáállása ugyanis korántsem tekinthető egyedinek: munkáiban a tudatos nyelvalakító mozgalomnak azt a szokásos korabeli interpretációját közvetítette,³ amely az ortológia-neológia háború historiográfiái leírásainak döntő többségére egészen napjainkig jellemző.⁴

E szakirodalmi hagyomány abszolút szemléletmódjáról tanúskodik az is, hogy a nyelvújítást kizárólag olyan törekvésnéként képes értelmezni, amelynek célja a nyelv ideális állapotának az elérése, majd a hétköznapi használatra való kiterjesztése; e szerint az ortológus és a neológus irány közötti radikális különbség tehát abból adódik, hogy az áhított tökéletes nyelvet egyfajta múltbeli adatokkal megtámogatott, népies jellegűnek tartott szubsztanciában vagy valamiféle stílárius motívumoktól kijelölt entitásban vélik-e felfedezni (erről lásd továbbá Sándor 2001e: 156–7 és Bodrogi 2005, innen is elsősorban 69–70).

Ahogy Szily-nekrológiájában már Gombocz is kifejtette: „Nem a szokás a főtörvény – írja Kazinczy –, hanem a nyelv ideálja, hogy a nyelv az legyen, aminek lennie kell és illik; hív és kész és tetsző magyarázója mindannak, amit a lélek gondol és érez«. Majd: »Új nyelvet a sokaság teremt; a már készet nem a nép, nem a szokás, hanem a jobb írók viszik azon tökélet felé, ahová az felhágat«. E Croce-i értelemben vett esztétikai felfogással szemben az ortológusok a grammatikai-etimológiai álláspont hívei. A nyelv életéről való felfogásuk nagyjában azonos azzal, amely a természettudományi nyelvhelyességi elvhez vezetett: a nyelv élő organizmus, amely magától fejlődik s magában hordja fejlődésének feltételeit. Minden nyelvújítás, mint nem organikus fejlődés, elítélendő” (1925: 82–3, vö. még 1931: 4–6, 9).

Ily módon a tradicionális felfogás nemcsak az ortológia régebbi, debreceni ágát és az újabb, Szarvas-féle mozgalmat tekinti elveiben azonosnak, de eszmerendszerében egységesnek gondolja a neológia több mint százéves tevékenységét is, igaz, a másodgeneráció eredményeit kevésbé látja jelentősnek – Gombocz például az előbbi írásában maga is a klasszicista Kazinczyéval azonos nézeteket tulajdonított a romantikus Ballagi Mórnak és Széchenyi Istvánnak (1925: 82–3).

6. Kissé meglepő, hogy nagyrészt még azok a tudománytörténeti kérdéseket taglaló áttekintések is így járnak el, amelyek egyébként – határozottan vagy impliciten – elzárkóznak a nyelveszmény fogalmától (vö. többek között Cseresnyési 2004: 97–105, Cser 2006: 503–4). Relatív nézőpontból

³ Az összegzésekhez lásd Simai 1909–1917, Szily 1902–1908, Tolnai 1929, a részlettanulmányokhoz vö. például Harsányi 1911, Simai 1917.

⁴ Ehhez vö. Bárcki 1967a: 542–58, Fábíán 1984: 28–98, Dömötör 2003, 2006 stb., Kazinczy alakjára koncentrálván mindenképp Benkő 1982, Kiss 2009.

ugyanis egészen világos, hogy a nyelvújításnak volt olyan szakasza, amelyikben a mesterségesen alkotott szavakat nem egy normaként elképzelt nyelvhez, hanem a beszélőközösség természetes mércéjéhez viszonyították.

Nem véletlen, hogy az ortológia-neológia háború elemzésével foglalkozó szakmunkák többségét sajátos aránytalanság jellemzi: miközben Kazinczy klasszicista meghatározottságú írásaira rendszeresen hivatkoznak, a romantikus elemeket felmutató tübingai pályaművét (1808/1916) már nemigen idézik (vö. Bodrogi 2005: 87). Ezzel összhangban e tanulmányokban – ha megemlítik egyáltalán – paradoxonként tűnik fel Kazinczy és az ifjú Magyar Tudós Társaság viszonya; ezek a dolgozatok nem tudnak magyarázatot adni arra a közismert tényre, hogy „az újdonsült testületben – annak ellenére, hogy tagjai szinte kivétel nélkül lelkes »kazinczyánusok« voltak – a Mesternek nem szántak múltjához méltó vezető szerepet, és a gyakorlatban is az övétől gyökeresen eltérő elveket valósítottak meg” (Békés 1997: 95–7, 104–6, 122–5, vö. még 1985: 9, Sándor 2001e: 164–5). Ehhez kapcsolódik a hagyományos historiográfiai leírások azon problémája is, hogy – a nemzedékváltást követő időszakot elhanyagolva vagy negatívan értékelve (Békés 1985: 6, 9; 1997: 95–100, Bodrogi 2005: 70) – a neológiamozgalom végét rendre a széphalmi vezér szinkretikusként számon tartott írásához (Kazinczy 1819/1980) kötik, jóllehet a legtöbb új szó éppen a 19. század harmincas-negyvenes éveiben vált közkeletűvé (Békés 1997: 99), vagyis „a magyar nyelvújítás története nemhogy nem zárult le a Kazinczy-féle irodalmi nyelvújítással, hanem éppenséggel csak ezután szelődött ki” (Békés 1997: 99, vö. még 103; 1985: 5).

Arra, hogy a romantika nagy hatású nyelvi reformjai nemcsak az új ortológiával, de valójában a megelőző klasszicista neológiával is élesen szemben álltak, jellemző módon explicit formában nem nyelvtudós, hanem a filozófus Békés Vera mutatott rá (1985, 1997: 95–173), felismerésének súlyát pedig mindmáig csak a nyelvész Sándor Klára (2001e: 156–70) és az irodalmár Bodrogi Ferenc (2005) érzékeltte.⁵

Mindazonáltal a Magyar Tudós Társasághoz kötődő neológia és a felvilágosodás kori nyelvújítás markáns konceptuális eltérését igen érzékletesen mutatja az elnök Teleki József Marczibányi-pályamunkája, amelyben Kazinczyval szemben éppen a nyelvesszmény fogalmának tarthatatlanságát hangsúlyozta: „megfoghatatlan balgaság volna eszünkben egy tökéletes nyelvbéli ideált felállítani és nyelvünknek ahhoz való alkalmazását erőltetni” (1816/1988: 325, vö. még Békés 1985: 20, 1997: 115, 127).

Ennek megfelelően a nyelvi reformot elengedhetetlennek tartotta ugyan (Teleki 1816/1988: 116, lásd továbbá Békés 1985: 32, 35; 1997: 124, 135, Bodrogi 2005: 79), de ebben egy olyan, főként az irodalmi és a tudományos nyelvet létrehozó, liberális sztenderdizációt látott, amely mentes mindenféle előíró szemlélettől (vö. Sándor 2003: 961–2). Követendő példaként a 18. századi dán neológiát említette, amely tudatos alkotásaival „soha nem kívánta azt az önkényes uralkodást magának eltulajdonítani, mellyel a franc akadémia bírt” (1816/1988: 130; Békés 1997: 135). Az utóbbi típusú testületek ugyanis szerinte „hatalmok által a nyelvművelés arany szabadságát merészen elfojtván, egész nemzeteket és több századokat tsúfos békóba tudtak vetni” (idézi Békés 1985: 26). Így Széchenyivel tartott, „aki arra a kérdésre, hogy ki fog dönteni az újításokról, azt feleli: sem az országgyűlés, mert annak egyéb dolga is van, sem a tudós társaság, mert annak diktatori aeropagjának nem veti alá magát a nemzet, attól csak javaslatot, eligazítást vár, sem egyesek, hanem a nagyközönség” (idézi Békés 1997: 139, a kiemeléseket töröltem – F. K.).⁶

⁵ A nyelvújítás e kétféleségének kevésbé határozott és eltérő mértékben konzekvens megjelenítéseire vö. még Németh G. 1960, Balázs 1980: 188–215, Lánosz 1982, Csetri 1990, Tolcsvai Nagy 2009, csupán néhány gondolat erejéig Cser 1999: 273–5.

⁶ Erről lásd még 108–9, illetve a romantika más prominens alakjai, így például Ballagi Mór és Kölcsey Ferenc kapcsán Békés 1985: 18–20, 24–7, 34–5; 1997: 127–8, 131, 135, 138–41, Bodrogi 2005: 81–3.

7. Ezt a klasszicista neológiától merőben különböző elvet kontextusában szemlélve ugyanakkor annak is ki kell tűnnie, hogy – még ha a Magyar Tudós Társaság nézeti mutattak is ellentmondásokat (vö. Békés 1985: 21; 1997: 116, Bodrogi 2005: 89) – az újításoknak a beszélőközösséghez mért megítélése korántsem valamiféle izolált, ad hoc ötlet volt, hanem a romantika nyelvképéből egyenesen következő, annak szerves részeként értelmezhető tétel.

Míg a racionalista felvilágosodás kiindulópontja az önmagában álló individuum, akinek nyelve egy olyan már eleve meglévő, kontextusfüggetlen információátadó eszköz, amely logikái alapon az eszményig tökéletesíthető (Békés 1985: 12; 1997: 115–6, Bodrogi 2005: 71–2), az új generáció nyelvképének alapja immár nem ez a klasszicista felfogás, hanem a königsbergi Sprachphilosophie szellemisége (vö. Kelemen 1990, 2000: 121–41, Békés 1997: 35–9, Bodrogi 2005: 71–3), innen is főként Herder munkái. Ezekben jelenik meg először – igaz, a felvilágosodás karteziánus nyelvideáljával karöltve – az úgynevezett nemzeti génusz „mint önálló létező, az egyénekre visszavezethetetlen magasabb, de partikuláris egység filozófiailag kidolgozott fogalma” (Békés 1985: 18). Minden ember csakis azáltal lehet az, ami, hogy valamely közösséghez tartozik: a nyelv nem az elszigetelt személyek pusztá kommunikációs célokat szolgáló produktuma, hanem olyan társas identitásjelző organizmus, amely a gondolkodással egybeszövődve a csoportos létmód természetes megnyilvánulásának, azaz a „nemzeti génusznak” köszönhető (Békés 1985: 18; vö. továbbá 12–3; 1997: 117–20, Bodrogi 2005: 81–2, esetleg Robins 1999: 149).

E romantikus tézisek hazánkban ugyan kifejezetten a neológia jegyében fogalmazódtak meg, de valójában a nyelv általános karakterére vonatkoztak, így – a reformok ügyén messze túlmutatva – egy átfogó lingvisztikai koncepciót körvonalaztak (vö. Békés 1985: 28, Bodrogi 2005: 74): míg a kazinczyánus nyelvkép és a Szarvas-féle nyelvfelfogás (dominánsan) abszolút jellegüknel fogva ténylegesen nem térnek el oly élesen egymástól, mint ahogy az a szokásos elemzésekből látszik (Békés 1985: 14), a Magyar Tudós Társaság relatív nyelvszemlélete nemcsak a nyelvújítás kérdésében, hanem egészében véve radikálisan különbözik mind a klasszicizmus korabeli, mind a 19. század végét követő tradicionális nyelvi elképzelésektől.⁷

A szembenállás efféle axiomatikus dimenziói ugyanakkor Szarvas kora óta nem világosak. Miközben például Melich János egyik írásában – a századforduló Gombocztól is képviselt, emblematikus állásfoglalását rögzítve – leszögezte, hogy nem helyes, „ha valaki a nyelvtörténeti módszer »próbakövei« közé sorolja, hogy hogyan gondolkodik egy-egy nyelvtudós a nyelvújításról” (1908: 35), maga sem tudatosította a tényt: ebben a tanulmányában éppen Révai Miklós nyelvészeteinek a romantikát megelőlegező elvi-módszertani elemeit illetve kemény kritikával (lásd különösen 34, 40–1, vö. még Békés 1985: 9; 1997: 123), korábbi cikkeiben pedig a neológus Ballagi Aladárral folytatott heves etimológiai vitát (1904a, 1904b, illetve Ballagi 1903–1911, innen is főként 69–77).

8. Mindezek után nyilvánvaló, hogy a nyelv beszélőközösségre alapozó lingvisztikájának kibontásához az újgrammatizmus (tágabban pedig a jelenlegi kanonizált irányok) nyelvészetét a továbbiakban úgy célszerű analizálnunk, hogy az elméleti-módszertani motívumokat a romantika nyelvképéhez viszonyítva értékeljük. A kritikai észrevételek ilyen szempontú megfogalmazása és az esetleges lappangó herderi maradványok felderítése a Magyar Tudós Társaság relatív nyelvkoncepciójának nemcsak a részletező kidolgozásához, de a korszerűsítéséhez is hozzájárulhat. Ez utóbbi egyébként elengedhetetlenül szükséges is: a reformkor nyelvi tételei – historiográfiai korukból adódóan – napjaink tudományos követelményei felől nézve természetesen még meglehetősen naivak és korántsem eléggé konzisztensek ahhoz, hogy eredeti formájukban tegyünk őket egy 21. századi relatív nyelvmodell alapjaivá.

⁷ A kérdéshez vö. még azokat a munkákat, amelyek az ortológus-neológus kiegyezés szövegeként ismert Kazinczy-dolgozatot rendhagyóan úgy értelmezik, mint ami inkább a két nyelvújítási irányzat közti ellentéteket enyhítette; Csetri 1990: 97, Békés 1997: 105–6, Sándor 2001e: 161–2, Bodrogi 2005: 88–9.

Magától értetődik, hogy az elmúlt bő száz év nyelvészetébe latensen átörököített romantikus vonások feltárásához, majd ezek modernizációjához érdemes bekapcsolnunk az elemzésbe azon elképzelések ismeretanyagát is, amelyekről úgy tudjuk, hogy valamilyen értelemben Herder eszméinek továbbgondolásai. Ily módon filozófiai tekintetben leginkább a kései Wittgenstein koncepciójára, lingvisztikai vonatkozásban pedig mindenekelőtt Humboldt nézetrendszerére támaszkodhatunk. A göttingeni nyelvtudós hatásáról tanúskodik ugyanakkor a pszichológus-nyelvész Wundt munkássága és az újgrammatikusok ellenlábasként emlegetett Schuchardt felfogása, de köztudottan humboldtiánus a Boas–Sapir–Whorf-hármas antropológiai nyelvvizsgálata, illetve ennek közvetítésével a Labov-féle szociolingvisztika is.

9. Nem nehéz észrevenni, hogy az úgynevezett nyelvművelés a 18–19. századi tudatos nyelvművelés szintetizáló folytatása, a mozgalom képviselői maguk is rendre így határozzák meg tevékenységüket: „A nyelvművelés tekintetében aktív időszakok neológus vagy ortológus jellegűek aszerint, hogy vezérlő elvként az újításra vagy a megőrzésre való törekvés uralkodik-e a nyelvművelők körében. [...] Ahogyan a nyelvfejlődésben az újításnak és a megőrzésnek a folyamata sohasem szünetel, csupán arányuk változik; ugyanúgy a nyelvművelésben is mindig jelen van mind a neológia, mind az ortológia, csak [...] koronként változó mértékben” (Fábián 1984: 11–2, korábbi Bérczi 1953: 96–7; lásd még Bodrogi 2005: 70–1).

10. Gombocz a nyelvhelyesség fogalmának kortárs jelenlétét egyrészt a korábbi latinalapú normatív grammatikák szemléleti nyomának (1920; 1921/1938a: 55, 57–9; 1922/1997: 75–8), másfelől szintén az egykori mesterséges nyelvalakítási irányok közös örökségének tulajdonította (1931: 1–2, 9). Az ezzel kapcsolatos állásfoglalása pedig még akkor is ellentmondásos volt, ha azt az életrajzokban és a tudománytörténetekben egyébként nem így szokás megjeleníteni.⁸ Elviekben ugyanis a nyelvművelés ügyét nem egyszerűen csak jelentéktelen kérdésnek tartotta (1906/1938: 5; 1931: 9, 11), de határozottan elutasította, hogy tudósként a nyelv hivatott őre, netán bírása legyen (1907b; 1931: 1, 5); a gyakorlatban viszont többször adott nyelvhelyességi tanácsokat (1906a, 1908b, 1913a, 1915b, 1924a), és egy ilyen témájú munkáról pozitív felhanggal ismertetést is közölt (1908a).

A kérdést a gomboczi életmű egészének kontextusában szemlélve úgy tűnik, hogy a jeles tudós ezen bizonytalansága – csakúgy, mint az ortológia-neológia probléma megítélésében mutatott határozatlansága – a nyelv fogalmi értelmezését illető gondolatmenetének rejtett paradoxonjával hozható összefüggésbe. Elzárkózott attól, hogy a nyelvet valamiféle olyan taxonómikus vagy történeti entitásként kezelje, amelynek alakulásmódja teleologikus (esztétikai és logikai célok elérését szolgáló) elveket követ, viszont abból, hogy a változásokat főként a nyelv önelvű szabályszerűségeinek tulajdonította (1931: 10, továbbá 1920; 1921/1938a: 55, 57–9; 1922/1997: 75–8; 1925: 83–4), a nyelvművelésre nézve mégis két, egymással szemben álló következtetés adódott számára.

Gombocz mindenekelőtt kijelentette, hogy a nyelvi norma kategóriája nem alkalmazható (1931: 10, illetőleg 1920: 154; 1921/1938a: 55; 1922/1997: 74–5, 77), hiszen a folyamatok háttértényezői – írja – „nem apriori, hanem tapasztalati törvények: a nyelvtörténet tényeiből vonjuk el őket. [...] a nyelvtudomány tapasztalati törvényei nem végérvényesek: a tudomány fejlődésével együtt változnak. Ami mai ismereteink mellett helytelennek látszik, lehet, hogy holnap helyesnek bizonyul és megfordítva” (1931: 5, vö. még 1913a). Követendő minta tehát szerinte semmilyen értelemben nem jelölhető ki (ennek részletezését lásd 1931: 2–9), és a nyelvszokás megállapítása is inkább csak a pluralizmust hangsúlyozva képzelhető el (1898: 11–2, 195–6; 1904: 161; 1922/1997: 84; 1924b; 1924c; 1931: 11).

⁸ A hagyományos megközelítéshez lásd Gombocz E. 1935: 38, Fábián 1986: 259, 261, Lőrincze 1986: 245, Benkő 1999: 35–48, Kicsi 2006: 53, 136–7, még legújabban is Szili 2010: 171–2, a modernebb, ám az ittenivel nem teljesen egyező értelmezéshez vö. Temesi 1980: 29, Szépe 2000: 11, Sándor 2001c; 2001e: 153–4, 173–4.

Mivel azonban a nyelvi módosulások döntő többsége mögött a fizikai törvények szabályosságára emlékeztető pszichofiziológiai alakulásokat látott, amelyek – noha az egyes emberben mennek végbe – közvetlenül nem függenek sem az egyéntől, sem annak körülményeitől, Gombocz latensen egy „a változásnak komplex egyformaságát” mutató nyelvhez jutott el (1922/1997: 86).⁹ Így a változatoság elvi elismerése mellett (vö. például 1898: 11–2; 1922/1997: 84, 88, 99–100, 1931: 8–9, 11) a gyakorlatot inkább a homogenitás nem tudatosított, ám markáns jelenléte határozta meg, ez pedig – akarva-akaratlan – megteremtette nyelvészetében egy valamiféle történeti adatokkal meg támogatható nyelvi norma fogalmát: ezt jelezheti, hogy nyelvhelyességi kérdéseket taglaló cikkeiben nagyrészt a Szarvas pozitivistá-etimológiai érveléséhez közeli magyarázatokkal élt – igaz, általában megengedő attitűddel (1906a, 1907b, 1908a, 1908b, 1913a, 1915b, 1924a).

11. Gombocz példájából jól látszik, hogy nem feltétlenül kell a nyelv fogalmát klasszicista módon, eleve eszményként értelmezni ahhoz, hogy a nyelvművelő szellemiség egy-egy lingvisztikai irányzaton belül felbukkanjon; az abszolút szemléletmód önmagában elegendő alapot szolgáltat a nyelvhelyesség tudatos vagy latens feltűnésére. Nem véletlen, hogy a mesterséges nyelvalakító törekvések a standard nyelvtudományt – iskolánként, sőt személyenként eltérő formában és mértékben ugyan, de – egészen napjainkig jellemzik.

Nyelvművelő hajlam leginkább a strukturalizmusból adódhat: jöllehet Saussure a nyelvet eredetileg nem idealizált, csupán önszabályozó rendszerként fogta fel (lásd főként 1915/1997: 50–2, 209–10), langue-parole distinkciója által úgy választja el az emberektől a nyelvet, hogy az a „kollektív tudatban” elhelyezett szinkrón állományként könnyen a nyelvi norma látszatát keltheti (vö. különösen 1915/1997: 48–9) – tudjuk, a Prágai kör nyelvhelyességi elmélete például kifejezetten a genfi nyelvtudós téziseiből építkezve formálódott meg (Havrának–Mathesius 1932/1981, Havránék 1938/1981). Kevésbé markánsan következik mindez az újgrammatikus tanokból; azon túl, hogy a lipcsei alapítók a természetes heterogenitásra hivatkozva a nyelvművelés létjogosultságát több kijelentésükben megkérdőjelezték (Osthoff 1883: 25–6, Paul 1920: 404–22, Gombocz 1931: 1), Hermann Paul Sprachusus-Sprechtätigkeiten kettőséből egy olyan történetileg változó közösségi nyelv körvonalazódik, amely mindenekelőtt az egyéni nyelvek átlaga és csak másodsorban egységesítő tényező (Bezeczky 2002: 71–2, Cseresnyési 2004: 12–3). A (poszt)generatív nyelvészet ugyanakkor a nyelvszokás problematikájával valójában nem is szembesül, hiszen Chomsky a kompetencia-performancia megkülönböztetést mentális vonatkozásban vezeti be (1965/1986: 115–6), ezért kizárólag az autonóm egyén úgynevezett internal szintjén vizsgálódik, az external jellegűnek vélt nemzeti nyelvek kérdését pedig nem is gondolja a lingvisztika tárgykörébe tartozónak (1986: 19–24).

E konceptuális sajátosságok a kanonizált nyelvtudomány gyakorlatában a nyelvműveléshez való hozzáállás típusainak széles palettáját eredményezik (erről lásd még Sándor 2001e: 156–7, 173–4, 179–99). Miközben a formális nyelvészek következetesen elutasítják a nyelvhelyesség fogalmát (vö. többek között É. Kiss 2004, különös kivételként Kenesei 2005), és Gomboczhoz hasonlóan az újgrammatikus-strukturális nyelvtudósok egy része is viszonylag határozottan elzárkózik az előíró nyelvalakítástól (Horger 1914: 8–9, Laziczus 1939: 133), vannak a mozgalomnak olyan frontemberei, akik nyelvművelő írásaikban egyéb témájú munkáikhoz képest erős (ellentmondásokkal és minőségi ingadozásokkal járó) szemléleti eltéréseket mutatnak (lásd Bárczi 1953, 1967b, 1974, Deme 1953, 1958, 1978), netán oly mértékben liberalizálják a nyelvműveléssel kapcsolatos nézeteiket, hogy kis híján érvénytelenítik is azokat (Lőrincze 1953, 1980).

A 20. századi domináns nyelvészeti irányoknak a nyelvhelyességi elvek kijelölését, tágabban pedig a nyelvművelés megítélését illető bizonytalanságát már a dichotómiák bevezetése is sejtheti.

⁹ További adalékokhoz vö. Gombocz Z. 1922/1997: 87–8, 96–101; 1898: 7; 1915a: 102; 1921/1938b: 72, a nyelvtörvények szigorú rendjét megzavaró, ritkább kereszthatásokról szólva 1898: 196; 1902–1903/1997: 23–4, 28, 31; 1922/1997: 125.

Ezen iskolák azáltal, hogy csak a nyelvi változatosságot tulajdonítják a beszélőknek, a változással viszont vagy kontextusfüggetlen mozgásként vagy egyáltalán nem számolnak, latensen egy olyan nyelvfogalomhoz jutnak, amelyben az invariáns, de legalábbis egységes alakulási folyamatokat mutató közösségi nyelv kibékíthetetlen konfliktusban áll az egyéni nyelvek heterogenitásával. Míg az előbbi megjelenítő Sprachusus, langue és external language tűnhet egyfajta abszolút mércének, az utóbbiakat képviselő Sprechttätigkeiten, parole és internal language nem: a nyelv egyszerre azonos és nem azonos önmagával, ily módon pedig sem normatív, sem egyéb jellegű meghatározásának kritériumrendszere nem lehet egyértelmű (vö. még Bevezeky 2002: 71–2, további adalékokhoz 23–169, Szilágyi N. 2004: 10–132).

12. Szembetűnő ugyanakkor, hogy efféle paradoxonok a közvetlenül vagy indirekten herderi kiindulási lingvisztikai elképzelésekben nemigen (kisebb következtelenségek esetén kevésbé) fordulnak elő. Humboldt elkülönítette ugyan az ergont és az energiát, de mivel ezeket egymásból származtatta, kölcsönös megfelelést biztosított közöttük: nominalista értelemben vett létet csak a beszédtevékenységnek tulajdonított, az úgynevezett nemzeti nyelvet pedig az ezek kapcsolatrendszeréből adódó olyan szellemi produktumnak tekintette, amely – miközben egy magasabb szerveződési szintet jelenít meg – az összetartozás kifejezőjeként maga is visszahat az egyéni nyelvekre (1812/1985: 9–13, 18–23; 1822/1985a: 39–41, 46, 54–60, 67; 1822/1985b: 147; 1836/1985: 71–89, 95, 98–9, 105–13).¹⁰ Tulajdonképpen ezt tükrözi a kései Wittgenstein gondolatmenete is, amikor a csoport nem privát természetű nyelvet az egyes tagok közti „nyelvjátékok” szövődékeként fogja fel (1953/1992), de Humboldt nézeteivel vág egybe Wundttnak a nyelvi heterogenitás társas meghatározottságát hangsúlyozó „Völkerpsychologie”-konceptiója (Máté 1997: 75), a Boas–Sapir–Whorf-féle közösségi eredetű nyelvi relativizmus (Békés 1997: 30, 80–4, Wardhaugh 2002: 192–213), valamint a nyelv-változatokra építő elemzés Schuchardt és Labov munkáiban (az előbbihez lásd Bevezeky 2002: 31–3, 35–9, utóbbihoz Labov 1965/1975, 1972).¹¹

Ezek tükrében világossá válik, hogy ha a változást és a változatosságot egyaránt a beszélőktől származtatjuk, a társas értelemben vett nyelv nemhogy nem válik el az egyéni nyelvektől, de magába is integrálja azokat, ez esetben ugyanis nem valamiféle bizonytalanul meghatározott, autonóm entitásként, hanem egy olyan metaforikus hálóként tűnik fel, amely a fizikai valóságukban is tetten érhető egyes nyelvek lazább-szorosabb interakciós viszonyait jeleníti meg. Ezért ez a nyelv lényegében nem is fogalmi létező, hanem a fatikus kapcsolatok erősségét jelző verbális viselkedésmód (vö. Szilágyi N. 2004: 42–5, illetve Sándor–Kampis 2000: 128–31, 134–43, Sándor 2001f: 19–20), amelyben jártasságot a beszélők a kontextuális tapasztalataik révén szerezhetnek: az együtt élő emberek nyelvei nagyobb hasonlóságot mutatnak, mint az egymással kevésbé érintkezők – a megértést az egyének efféle összetartozása és nem egy egységes közvetítő nyelv biztosítja. A csoport életformájában mélyen beágyazódó nyelvháló tehát nem más, mint a közösség jellegzetes interakciós mintáinak működése, vagyis egyfajta társas grammatika (lásd még Békés 1997: 28–9, Sándor–Kampis 2000: 131–2). Mindezek következtében a nyelv mindkét szerveződési szintjén eredendően dinamikus és inhomogén struktúra, a közösségi nyelv ugyanis a beszélők közötti relációk eltérései és folytonos átfarmálódásai miatt mindig mozgásban van, szerkezete pedig szükségszerűen heterogén, így nyilvánvaló, hogy a csoportos események függvényében formálódó egyes nyelveknek szintén változékony és variábilis rendszereknek kell lenniük (vö. Sándor 2001b: 86–7; 2001f: 21–2, valamint Sándor–Kampis 2000: 128–9, 132–4, 137).

¹⁰ Vö. még Békés 1997: 68–70, illetve – nem mindenben támogatható érveléssel – Máté 1997: 59–62, Kelemen 2000: 143–7, 150–2.

¹¹ A kérdéskörrel általában véve lásd ezen kívül Sándor 2001f, Bevezeky 2002: 86–7, Wardhaugh 2002, Cseresyés 2004: 61–96, 126–37, 198–221.

Meglehetősen egyértelmű, hogy e logika mentén semmilyen norma nem jelölhető ki, az adekvát nyelv csakis az egyén közvetlen szocializációs környezetéhez leginkább illeszkedő kommunikációs forma lehet. Nem véletlen, hogy miközben az anyanyelvet a 20. század kanonizált nyelvtudománya az emberekkel direkt módon nem érintkező, általános érvényű, ám definiálatlan „nemzeti” nyelvvel azonosítja (ehhez lásd továbbá Cseresnyési 2004: 62, 138), az itteni megközelítésben ez a fogalom is merőben másként, immár konkrét és hétköznapi értelemben tűnik fel.¹² E fel fogás szerint az anyanyelv azzal a szociolingvisztikában „vernakuláris”-ként emlegetett helyi változattal egyenlő (lásd Trudgill 1997: 8, Bezeczký 2002: 48, Wardhaugh 2002: 159–60, esetleg Cseresnyési 2004: 63), amelyet a beszélő – mint nyelvtudásának legtermészetesebb részét – a társas élet eseményeivel összefonódva, explicit metanyelvi reflexiók nélkül sajátít el. Ezt tudatosan tanítani nem kell és a közösségi lét kontextusán kívül igazán nem is lehet: a nyelv és a csoport szoros egybetartozása miatt az egyénnek az anyanyelvéhez való viszonyulása ösztönös, hiszen eredendően kötődik hozzá (Humboldt 1822/1985a: 45–7; 1836/1985: 73–4, 99–100, 104, 107–8, Wittgenstein 1953/1992, Herder kapcsán pedig Kelemen 2000: 122–3), ebből adódóan számára ez a vernakuláris nyelv szolgálhat egyedüli kiindulópontként minden más idegen nyelv(változat) későbbi megismeréséhez (Humboldt 1822/1985a: 54–5; 1836/1985: 102–105, 106–7, 112–3).

13. Az eddigieket egybevéve nyilvánvaló, hogy egy konzekvensen relatív nyelvkoncepcióban a nyelv-helyesség elve, illetve az ehhez kapcsolódó nyelvformáló tevékenység nem kaphat helyet, ebben a keretben legfeljebb a beszélőközösséghez mért nyelvtervezésről lehet szó. Ez azonban – Bodrogi találó szójátékával élve – ugyanúgy nem nyelvművelés, mint ahogy a 19. század herderiánus magyar nyelvművelése sem volt az (2005, különösen 90–2). Valamely nyelvváltozat kiemelése, mások korlátozása ez esetben fel sem merül, a diszkrimináció elleni fellépés viszont annál inkább: a kisebbség anyanyelv-használati jogainak biztosítása éppolyan fontos, mint az, hogy az irodalom, a tudomány és az oktatás nyelvét megeremtő-körvonalazó sztenderdizáció a nyelvi pluralizmus elismerése, illetve fenntartása mellett történjen, azaz egyrészt a helyzet előzetes felmérésén alapuljon, másfelől pedig ne preskriptív és a lokális nyelvet felcserélő, hanem pusztán javasló, a vernakulárishoz hozzáadó-igazító jellegű folyamat legyen (ezekhez vö. Sándor 2001a, 2001b, 2001d, 2002, 2003, Kontra 2003, 2006).

Magától értetődik ugyanis, hogy „aki nem megalkotni, hanem leírni akar egy nyelvet, az olyanakkal fogadjja el, amilyen célja a létező nyelv megismerése; aki a nyelv változatosságát és változását funkcionálisnak tekinti, az nem hisz az ideális nyelvben, s aki nem hisz az ideális nyelvben, az ennek az eszményi rendszernek a létrehozását nem tűzi ki célul. Aki úgy gondolja, hogy a nyelvváltozatok a nyelvi rendszer szempontjából egyenértékűek, az nem tekinti deviánsnak a sztenderdtől eltérő formákat; aki a nyelv alapvető funkciójának tekinti az identitásjelzést is, az nem sérti meg a nemsztenderd beszélőket azzal, hogy nyelvváltozatukat, s ezzel együtt közösségüket kritizálja; aki úgy gondolja, hogy az elsőként elsajátított nyelvváltozathoz szorosabban kötődünk, mint a később megtanultakhoz, annak nem jut eszébe leszoktatni az embereket arról, hogy úgy beszéljenek, ahogy elsődleges közösségükben tanulták” (Sándor 2001f: 45–6).

SZAKIRODALOM

- Balázs János 1970. A hazai magyar és finnugor nyelvészet története 1850-től 1920-ig. In: Szatmári István (szerk.): *Tanulmányok a magyar és finnugor nyelvtudomány történetéből (1850–1920)*. Tankönyvkiadó, Budapest, 13–36.
- Balázs János 1980. *Magyar deákság. Anyanyelvünk és az európai nyelvi modell*. Magvető Kiadó, Budapest.

¹² A nyelvészeti előfeltevések eltéréseiből származó ilyen és hasonló radikális jelentéskülönbségekhez vö. még Békés 1997: 80–7, további adalékokhoz Cseresnyési 2004: 151–2.

- Ballagi Aladár 1903–1911. *Régi magyar nyelvünk és a Nyelvtörténeti Szótár*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Bárczi Géza 1953. *Bevezetés a nyelvtudományba*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Bárczi Géza 1967a. A magyar nyelvtörténet összefoglaló áttekintése. In: Bárczi Géza – Benkő Loránd – Berrár Jolán: *A magyar nyelv története*. Tankönyvkiadó, Budapest, 487–578.
- Bárczi Géza 1967b. Hangtörténet. In: Bárczi Géza – Benkő Loránd – Berrár Jolán: *A magyar nyelv története*. Tankönyvkiadó, Budapest, 95–180.
- Bárczi Géza 1974. *Nyelvművelésünk*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- Békés Vera 1985. *Tudományelméleti és nyelvfiziológiai elképzelések a magyar nyelvújítási mozgalomban 1818 és 1874 között*. (A filozófia időszerű kérdései 63. sz.) A Művelődési Minisztérium Marxizmus–Leninizmus Oktatási Főosztálya, Budapest.
- Békés Vera 1997. *A hiányzó paradigma*. Latin Betűk, Debrecen.
- Benkő Loránd 1982. *Kazinczy Ferenc és kora a magyar nyelvtudomány történetében*. (Nyelvtudományi Értekezések 113. sz.) Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Benkő Loránd 1999. A történeti nyelvtudomány szerepéről mai nyelvünk állapota és változása ügyében. In: Glatz Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv az informatika korában*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 35–48.
- Bevezeky Gábor 2002. *Metafora, narráció, szociolingvisztika*. (Modern filológiai füzetek 58. sz.) Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Bodrogi Ferenc Máté 2005. Forni kell a bornak, ha valaha tiszta akar lenni. Nyelvművelés volt-e a „nyelv művelése” a nyelvújítás korában? *Magyar Nyelvjárások* 43: 69–94.
- Chomsky, Noam 1965/1986. A mondattan elméletének aspektusai. In: Antal László (szerk.): *Modern nyelvelméleti szöveggyűjtemény VI. Első rész*. Tankönyvkiadó, Budapest, 115–275.
- Chomsky, Noam 1986. *Knowledge of language: its nature, origin, and use*. Praeger Publishers, New York.
- Cser András 1999. A magyar nyelvtudomány történetének vázlata. In: Robins, Robert Henry: *A nyelvészet rövid története*. Osiris Kiadó–Tinta Kiadó, Budapest, 266–84.
- Cser András 2006. A magyar nyelvtudomány történetének áttekintése a kezdetektől a 20. század elejéig. In: Kiefer Ferenc (főszerk.): *Magyar nyelv*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 481–512.
- Cseresnyési László 2004. *Nyelvek és stratégiák avagy a nyelv antropológiája*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Csetri Lajos 1990. *Egység vagy különbözőség – Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Deme László 1953. A nemzeti nyelv rétegei a helyesség szemszögéből (Tanulmánygyűjtemény). In: Lőrincze Lajos (szerk.): *Nyelvművelésünk főbb kérdései*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 15–48.
- Deme László 1958. A hang négy tulajdonságának fonológiai felhasználásához. In: Benkő Loránd (szerk.) *Magyar hangtani dolgozatok*. (Nyelvtudományi Értekezések 17. sz.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 134–54.
- Deme László 1978. *A beszéd és a nyelv*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Dömötör Adrienne 2003. A nyelvújítás. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv kézikönyve*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 103–15.
- Dömötör Adrienne 2006. A nyelvújítás. In: Kiefer Ferenc (főszerk.): *Magyar nyelv*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 385–400.
- Fábián Pál 1984. *Nyelvművelésünk évszázadai*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- Fábián Pál 1986. Kosztolányi Dezső nyelvművelés-történeti helye és szerepe. *Magyar Nyelv* 82: 257–63.
- Gombocz Endre 1935. *Gombocz Zoltán emlékezete. Beszédek és megemlékezések*. Kézirat, Budapest.
- Gombocz Zoltán 1898. A jelenkori nyelvészet alapelvei. *Magyar Nyelvőr* 27: 6–13, 53–61, 97–103, 193–201, 339–43, 433–8, 481–6.
- Gombocz Zoltán 1902–1903/1997. Nyelvtörténet és lélektan. Wundt néplélektanának ismertetése. In: Gombocz Zoltán: *Jelentés tan és nyelvtörténet. Válogatott tanulmányok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 9–72.
- Gombocz Zoltán 1904. Kristoffer Nyrop: Manuel phonétique du français parlé. *Egyetemes Philológiai Közlöny* 28: 160–2.
- Gombocz Zoltán 1905. Magyar tudományos Akadémia. *Magyar Nyelv* 1: 42–4, 329–30.
- Gombocz Zoltán 1906a. G. R. úrnak. *Magyar Nyelv* 2: 288.
- Gombocz, Z.[oltán] 1906b. [A Kazinczy-kódex zír szavához]. *Magyar Nyelvőr* 35: 95.
- Gombocz Zoltán 1906/1938. A nyelvek egysége. In: Gombocz Zoltán: *Összegyűjtött művei. Első kötet*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 5–8.

- Gombocz Zoltán 1907a. Alom. *Magyar Nyelvőr* 36: 232–3.
- G.[ombocz] Z.[oltán] 1907b. V. J. úrnak. *Magyar Nyelv* 3: 286.
- G.[ombocz] Z.[oltán] 1908a. A magyar katonai műnyelv. *Magyar Nyelv* 4: 235.
- G.[ombocz] Z.[oltán] 1908b. M. I. úrnak. *Magyar Nyelv* 4: 434.
- Gombocz Zoltán 1908c. Szily Kálmán, A magyar nyelvújítás szótára. *Magyar Nyelv* 4: 426–7.
- Gombocz Zoltán 1908d. Térdepelni. *Magyar Nyelv* 4: 35–6.
- G.[ombocz] Z.[oltán] 1909a. A Magyar Nyelvtudományi Társaságnak. *Magyar Nyelv* 5: 132–3.
- G.[ombocz] Z.[oltán] 1909b. A meg ígekötőről. *Magyar Nyelv* 5: 288.
- Gombocz Zoltán 1909c. Simonyi Zsigmond, Die ungarische Sprache. *Magyar Nyelv* 5: 25–30.
- Gombocz Zoltán 1911. Poncsos. *Magyar Nyelv* 7: 415.
- Gombocz Zoltán 1913a. É. J. úrnak, Budapest. *Magyar Nyelv* 9: 144.
- Gombocz Zoltán 1913b. H. K. úrnak, Sopron. *Magyar Nyelv* 9: 143.
- G.[ombocz] Z.[oltán] 1913c. Negédedesség. *Magyar Nyelv* 9: 336.
- Gombocz Zoltán 1914. Jules Martha: La langue étrusque. *Egyetemes Philológiai Közönlöny* 38: 302–5.
- Gombocz Zoltán 1915a. A nyelvtudomány alapelvei. *Magyar Nyelv* 11: 100–8.
- G.[ombocz] Z.[oltán] 1915b. Zs. J. *Magyar Nyelv* 11: 383.
- Gombocz Zoltán 1916a. Simonyi Zsigmond: Jelentéstani szempontok. *Egyetemes Philológiai Közönlöny* 40: 324–6.
- Gombocz Zoltán 1916b. Történetelőtti j- > gy-változás? *Magyar Nyelv* 12: 19–20.
- Gombocz Zoltán 1917–1920. Egy ismeretlen képző. *Nyelvtudományi Közlemények* 45: 1–20.
- Gombocz Zoltán 1919. †Simonyi Zsigmond (1853–1919). *Magyar Nyelv* 15: 155–6.
- Gombocz Zoltán 1920. †Wundt Vilmos (1832–1920). *Magyar Nyelv* 16: 153–5.
- Gombocz Zoltán 1921/1938a. Nyelvtörténet, lélektan, társadalmi lélektan. In: Gombocz Zoltán: *Összegyűjtött művei. Első kötet*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 53–63.
- Gombocz Zoltán 1921/1938b. Változás és törvény a nyelvtudományban. In: Gombocz Zoltán: *Összegyűjtött művei. Első kötet*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 64–73.
- Gombocz Zoltán 1922/1997. Nyelvtörténeti módszertan. In: Gombocz Zoltán: *Jelentés tan és nyelvtörténet. Válogatott tanulmányok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 73–128.
- G.[ombocz] Z.[oltán] 1924a. B. J. úrnak. *Magyar Nyelv* 20: 148.
- G.[ombocz] Z.[oltán] 1924b. Cs. B. úrnak. *Magyar Nyelv* 20: 42.
- G.[ombocz] Z.[oltán] 1924c. L. Á. úrnak. *Magyar Nyelv* 20: 104.
- Gombocz Zoltán 1925. Szily Kálmán mint nyelvész. *Magyar Nyelv* 21: 77–84.
- Gombocz Zoltán 1931. Nyelvhelyesség és nyelvtudomány. *Magyar Nyelv* 27: 1–11.
- Harsányi István 1911. Adatok Barczafalvi Szabó Dávid életéhez és irodalmi működéséhez. *Magyar Nyelv* 7: 346–50.
- Havránek, Bohuslav 1938/1981. A norma problémája a mai nyelvtudományban és nyelvművelésben. In: Antal László (szerk.): *Modern nyelvelméleti szöveggyűjtemény I. (A prágai iskola)*. Tankönyvkiadó, Budapest, 206–11.
- Havránek, Bohuslav–Mathesius, Vilém 1932/1981. A nyelvművelés általános alapelvei. In: Antal László (szerk.): *Modern nyelvelméleti szöveggyűjtemény I. (A prágai iskola)*. Tankönyvkiadó, Budapest, 68–77.
- Horger Antal 1914. *A nyelvtudomány alapelvei (Bevezetés a nyelvtudományba)*. Kókai Lajos Könyvkereskedése, Budapest.
- Humboldt, Wilhelm von 1812/1985. A baszk nyelvvel és nemzettel foglalkozó írás bejelentése nézőpontjának és tartalmának ismertetésével. In: Humboldt, Wilhelm von: *Válogatott írásai*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 7–27.
- Humboldt, Wilhelm von 1822/1985a. A nyelvek összehasonlító tanulmányozása a nyelvi fejlődés különböző korszakaival összefüggésben. In: Humboldt, Wilhelm von: *Válogatott írásai*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 29–67.
- Humboldt, Wilhelm von 1822/1985b. A történetíró feladatáról. In: Humboldt, Wilhelm von: *Válogatott írásai*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 117–50.
- Humboldt, Wilhelm von 1836/1985. Az emberi nyelvek szerkezetének különbözőségéről és ennek az emberi nem szellemi fejlődésére gyakorolt hatásáról. In: Humboldt, Wilhelm von: *Válogatott írásai*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 69–115.
- Kálmán László 2005. Simonyi Zsigmond a nyelvművelésről és a helyesírásról. In: Révay Valéria (szerk.): *Nyelvelméleti tanulmányok. Simonyi-émlékülés, 2003*. (Iskolakultúra-könyvek 27. sz.) Iskolakultúra, Pécs, 20–3.

- Kazinczy Ferencz 1808/1916. *Tübingai pályaműve a magyar nyelvről*. (Régi Magyar Könyvtár 37. sz.) Heinrich Gusztáv kiadása, Budapest.
- Kazinczy Ferenc 1819/1980. Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél. In: Szalai Anna (szerk.): *Penaháborúk. Nyelvi és irodalmi viták (1781–1826)*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 546–62.
- Kelemen János 1990. *Nyelv és történetiség a klasszikus német filozófiában*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kelemen János 2000. *A nyelvfilozófia rövid története Platónról Humboldtig*. Áron Kiadó, Budapest.
- Kenesei István 2005. A nyelvemléttől a nyelvművelésig: A nyelvészet egységéről és változatosságáról. *Magyar Nyelvőr* 129: 1–12.
- Kicsi Sándor András 2006. *Gombocz Zoltán 1877–1935. Életrajz és pályakép*. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest.
- Kiss Jenő 2009. Kazinczy, az akadémia és a magyar nyelv ügye. *Magyar Nyelv* 105: 257–62.
- É. Kiss Katalin 2004. *Anyanyelvünk állapotáról*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Kontra Miklós 2003. Felcserélő anyanyelvi nevelés vagy hozzáadó? Papp István igaza. *Magyar Nyelvjárások* 41: 355–8.
- Kontra Miklós 2006. A lingvicizmus és ami körülveszi. In: Sipőcz Katalin – Szeverényi Sándor (szerk.): *Elmélkedések nyelvekről, népekről és a profán medvről. (Írások Bakrő-Nagy Marianne tiszteletére)*. SZTE Finnugor Nyelvtudományi Tanszék, Szeged, 83–106.
- Labov, William 1965/1975. A nyelvi változás mechanizmusáról. In: Papp Mária – Szépe György (szerk.): *Társadalom és nyelv. (Szociolingvisztikai írások)*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 255–85.
- Labov, William 1972. *Sociolinguistic patterns*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Láncz Irén 1982. *Szarvas Gábor*. Forum Könyvkiadó, Újvidék.
- Laziczus Gyula 1939. Magyar nyelvtudomány! *Magyar Nyelv* 35: 129–35.
- Lőrincze Lajos 1953. *Nyelv és élet*. Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest.
- Lőrincze Lajos 1980. *Emberközpontú nyelvművelés*. Magvető Kiadó, Budapest.
- Lőrincze Lajos 1986. Avatóbeszéd Gombocz Zoltán emléktáblájánál. In: Györffy Sándor – Hunyadi Zoltán (szerk.): *A soproni líceum*. Tankönyvkiadó, Budapest, 244–7.
- Máté Jakab 1997. *A 19. századi nyelvtudomány rövid története*. (Elméletek, irányzatok és módszerek 1. sz.) Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Melich János 1904a. Laikusok évada (A Nyelvtörténeti Szótár bírálatairól). *Magyar Nyelvőr* 33: 121–33.
- Melich János 1904b. „Ritus explorandae veritatis”. *Magyar Nyelvőr* 33: 305–27.
- Melich János 1908. Révai Miklós nyelvtudománya. *Akadémiai értekezések a nyelv- és széptudományok köréből* 20: 30–42.
- Németh G. Béla 1960. A századvégi Nyelvőr-vitához. In: Pais Dezső (szerk.): *Dolgozatok a magyar irodalmi nyelv és stílus történetéből*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 227–61.
- Osthoff, Hermann 1883. *Schriftsprache und Volksmundart*. Carl Habel kiadása, Berlin.
- Paul, Hermann 1920. *Prinzipien der Sprachgeschichte*. (5. kiadás.) Max Niemeyer kiadása, Halle.
- Robins, Robert Henry 1999. *A nyelvészet rövid története*. Osiris Kiadó–Tinta Kiadó, Budapest.
- Sándor Klára 2001a. „A nyílt társadalmi diszkrimináció utolsó bástyája”: az emberek nyelvhasználata. *Replika* 45–46: 241–59.
- Sándor Klára 2001b. Az élőnyelvi vizsgálatok és az iskola: a kisebbségi kétnyelvűség. In: Sándor Klára (szerk.): *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*. JGYTF Kiadó, Szeged, 83–110.
- Sándor Klára 2001c. Írás Kosztolányi nyelvszemléletéről. *Üzenet* 31: 197–205.
- Sándor Klára 2001d. Mobiltársadalom és nyelvhasználat: valami új vagy újra a régi? In: Nyíri Kristóf (szerk.): *Mobil információs társadalom. Tanulmányok*. MTA Filozófiai Kutatóintézete, Budapest, 83–93.
- Sándor Klára 2001e. Nyelvművelés és ideológia. In: Sándor Klára (szerk.): *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*. JGYTF Kiadó, Szeged, 153–216.
- Sándor Klára 2001f. Szociolingvisztikai alapismeretek. In: Sándor Klára (szerk.): *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*. JGYTF Kiadó, Szeged, 7–48.
- Sándor Klára 2002. A nyelvi arisztokratizmus alkonya. In: Nyíri Kristóf (szerk.): *Mobilközösség – mobilmegismerés. Tanulmányok*. MTA Filozófiai Kutatóintézete, Budapest, 67–77.
- Sándor Klára 2003. Nyelvtervezés, nyelvpolitika, nyelvművelés. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Magyar nyelv*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 958–95.
- Sándor Klára – Kampis György 2000. Nyelv és evolúció. *Replika* 40: 125–43.
- Saussure, Ferdinand de 1915/1997. *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Corvina Kiadó, Budapest.

- Simai Ödön 1909–1917. Kazinczy Ferenc nyelvújítása. *Magyar Nyelv* 5: 170–2, 205–8, 264–70, 313–9, 352–6, 403–9, 448–55, 6: 25–8, 73–6, 123–7, 219–24, 259–63, 316–20, 355–9, 451–5, 7: 18–23, 123–9, 161–5, 298–310, 357–64, 445–51, 8: 61–8, 109–17, 210–4, 312–9, 346–50, 9: 25–31, 266–72, 318–25, 403–11, 10: 167–75, 306–14, 11: 25–9, 65–71, 12: 395–8, 13: 7–11.
- Simai Ödön 1917. Arany népiessége és a nyelvújítás. *Magyar Nyelv* 13: 149–54.
- Simonyi Zsigmond 1888. A nyelvújítás történetéhez. *Akadémiai Értekezések a Nyelv- és Széptudományok Köréből* 14: 1–27.
- Simonyi Zsigmond 1903. *Helyes magyarság*. (Nyelvészeti Füzetek 8. sz.). Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Kiadása, Budapest.
- Simonyi Zsigmond 1912. *Emlékbeszéd Szarvas Gábor rendes tag felett*. (A Magyar Tudományos Akadémia Elhunyt Tagjai Fölött Tartott Emlékbeszédek 15/8. sz.) Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Szarvas Gábor 1889. A pótolhatatlanok. *Magyar Nyelvőr* 18: 49–61.
- Szarvas Gábor 1893. Idegen szók használata és írása. *Magyar Nyelvőr* 22: 529–35.
- Szépe György 2000. The Budapest School of Linguistics. *Eurasian Studies Yearbook* 72: 5–27.
- Szilágyi N. Sándor 2004. *Elmélet és módszer a nyelvészetben – különös tekintettel a fonológiára*. (Erdélyi Tudományos Füzetek 245. sz.) Erdélyi Múzeum-egyesület, Kolozsvár.
- Szili Katalin 2010. Kosztolányi nyelv művelői tevékenységéről (Születésének 125. évfordulója kapcsán). *Magyar Nyelvőr* 134: 165–82.
- Szily Kálmán 1902–1908. *A magyar nyelvújítás szótára: a kedveltebb képzők és képzésmódok jegyzékével I–II*. Hornyánszky Viktor kiadása, Budapest.
- Teleki József 1816/1988. *A magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és szólásmódok által*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Temesi Mihály 1980. *A magyar nyelv tudomány. Irányok és eredmények a felszabadulás óta*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2009. A különbözőség egysége. Kazinczy nyelvértelmezésének funkcionális alapjai. *Magyar Nyelv* 105: 263–70.
- Tolnai Vilmos 1929. *A magyar nyelvújítás elmélete és története*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Tompa József 1974. A Magyar Nyelvőr első száz éve és nyelv művelésünk ügye. *Magyar Nyelv* 70: 129–44.
- Tompa József 1975. *Simonyi Zsigmond*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Trudgill, Peter 1997. *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. JGYTF Kiadó, Szeged.
- Wardhaugh, Ronald 2002. *Szociolingvisztika*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Wittgenstein, Ludwig 1953/1992. *Filozófiai vizsgálódások*. Atlantisz Kiadó, Budapest.

Fehér Krisztina

egyetemi tanársegéd

DE Magyar Nyelv tudományi Tanszék

SUMMARY

Fehér, Krisztina

Mother tongue and community

In this paper, we offer an unusual account of the problem of the classical interpretations of what language is, based on the history of language cultivation and in particular on the nineteenth-century orthologue/neologue controversy. On the basis of the theoretical and historiographic analysis presented, we finally come to the idea of a metaphorical network representing the language of a community in which neither absolute linguistic norms nor the familiar concepts of homogeneous language use, *langue*, or “ideal speaker” make any sense: given that the network emerges out of more or less close contacts among physically attested individual languages, it can do nothing but circumscribe a dynamic and heterogeneous concept of the “language of a community”.

Keywords: mother tongue, speech community, language reform, language cultivation, linguistic network